

MIHAILO APOSTOLSKI

ORGANIZACIONA STRUKTURA OBRAZOVANJA I
ŠKOLSTVA U NOR-u I REVOLUCIJI U MAKEDONIJI

1.

Tradicije u razvoju školstva i obrazovanja kod makedonskog naroda potiču još iz doba Klimentove književne škole i Ohridskog univerziteta organizovanih od Klimenta Ohridskog.¹ Posle više-vekovnog prekida,² u 19. veku makedonski narod otpočinje da razvija školstvo. Kao što je poznato, makedonski narod u Otomanskoj imperiji uspeo je u 19. veku da izvojuje izvesne slobode u samostalnom rešavanju problema religije, prosvete, a time i školstva. U ovu svrhu bile su stvorene crkveno-školske opštine, koje su samostalno razvijale prosvetu putem otvaranja raznih škola. Tako je u 19. veku u Makedoniji radio veliki broj osnovnih i srednjih škola,³ izgrađen je bio i nastavni kadar — učitelji i profesori.⁴

Tokom 19. veka makedonski narod je u početku vodio borbu protivu grčkih škola i grčke pismenosti. Nešto kasnije, u drugoj polovini 19. veka, po stvaranju bugarske Egzarhije⁵, vodio je borbu i odupirao se zavodjenju bugarskog jezika u školama, a ubrzo i zavodjenju srpskog nastavnog jezika u nekim školama.⁶ Ove tradicije, KPJ je u periodu između dva svetska rata podržavala objavljivanjem u partijskoj štampi napisa na makedonskom narodnom jeziku⁷; podržala je i objavljivanje poezije, studija i drama na makedonskom narodnom jeziku.⁸ Sasvim je prirodno da su ove tradicije imale svog odraza i na rad Glavnog štaba NOV i POM i Centralnog komiteta KPM (do 1943. Pokrajinski komitet) tokom NOR-a i Revolucije u Makedoniji. Ova tela su, pored rukovođenja oružanom borbom i revolucijom, obratila posebnu pažnju i na prosvetu, a paralelno sa tim i na školstvo. Partija i Glavni štab NOV i POM znali su da je ogromna većina naroda nepismena,⁹ da je veoma mali broj lica sa fakultetskom naobrazbom, pa su hteli da još tokom rata razvijanjem prosvete, razvijanjem kulture¹⁰ i školstva utiču na razvoj političke svesti, kao uslovu za izgrad-

nju jedinstva makedonskog naroda i narodnosti u Makedoniji. Time se jednovremeno obezbeđivalo i jedinstvo sa svim narodima i narodnostima Jugoslavije, borba do pobede i proterivanja okupatora i za izgradnju ravnopravne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije. Ovu potrebu još više su nametali uslovi u kojima se makedonski narod našao posle balkanskih ratova,¹¹ kada je upotreba makedonskog jezika bila zabranjena, kada su ljudi za govor na makedonskom narodnom jeziku bili fizički kažnjavani, pa je narod najveći teret porobljenosti tačno na tom planu i osećao.¹²

Stvarajući 1912. godine Balkanski savez vlade ondašnjih balkanskih država, svojim ugovorima predvidele su potiskivanje Turške sa teritorije Balkana i podelu Makedonije.¹³ U prvom i drugom balkanskom ratu, Makedonija je podeljena između balkanskih država. Ono što je posebno karakteristično, po podeli Makedonije, ove države su jednostavnim aktom svojih vlada, putem birokratske administracije, promenile nacionalnu pripadnost makedonskog naroda u Srbe, u Grke i u Bugare, zavisno od toga u kojoj se balkanskoj državi našao posle podele.¹⁴ Paralelno sa ovim, vlade balkanskih država (Bugarska, Grčka i Srbija) ukinule su makedonske crkveno-školske opštine, ukinule su i škole i organizovale na zgrabljenim teritorijama novu mrežu škola sa nastavnim jezikom države u čijem su se sastavu pojedini delovi našli. Tako su za makedonski narod otvorene škole sa nastavom na bugarskom, grčkom ili srpskom jeziku.¹⁵ Ovo je bio jedan od puteva koje su vlade ondašnjih balkanskih država zacrtale u svojoj politici za denacionalizaciju makedonskog naroda. Paradoksalno zvuči da se narod u čijoj je sredini stvorena pismenost i počela se razvijati kultura slavenskih naroda, u 20. veku našao u situaciji bez savremene azbuke i sa oduzetim pravom na upotrebu svog narodnog jezika, kojim se do tada vekovima služio.

2.

U uslovima NOR-a i Revolucije Pokrajinski komitet — kasnije CK SKM i Glavni štab NOV i POM — znajući tešku situaciju makedonskog naroda od 1912. do 1941. godine, kao i situaciju posle propasti stare (kraljevine) Jugoslavije i okupaciju od strane nacističkih nemačkih trupa, carske bugarske vojske, policije i državne vlasti, kao i od strane fašističke italijanske vojske, odnosno priključenje dela Makedonije marionetskoj Albaniji, neminovno je morao širokim masama objasniti da se borbom za oslobođenje jednovremeno vodi borba i za afirmaciju makedonskog naroda i njegovog narodnog jezika, kao uslova za razvoj pismenosti i nacionalne kulture. U početnoj fazi ustanika i revolucije, produžila se predratna tradicija i praksa, tako što se u komuniciranju u KPJ, kao i svim komuniciranjima sa organima borbe u odredima, u diskusijama i predavanjima upotrebljavao makedonski narodni jezik. Međutim, ovo nije bilo dovoljno pa su PK (odnosno OK KPM) i Glavni štab NOV i POM preduzimali posebne konkretne mere za

razvoj pismenosti i za uzdizanje kulturnog nivoa boraca u partijskim odredima i vojnim jedinicama, no jednovremeno i naroda.

Sredinom 1942. godine, kada su savladane osnovne prepreke koje su kočile razvoj ustanaka,¹⁶ pojačana je bila aktivnost partizanskih odreda. Ovom pojačanom aktivnošću partizanskih odreda bili su stvoreni uslovi da Glavni štab NOV i POM, u saglasnosti sa PK, preduzme konkretne mere za širenje opšteg znanja, što je imalo odraza i na razvoj prosvete. Tako, Glavni štab NOV i POM 22. juna 1942. godine izdaje uputstvo, kojim se rukovodstvo odreda zadužuje da u odredu i kod naroda u rejonima u kojima djeluju bude nosilac prosvete.¹⁷ Ovim uputstvom politički komesari partizanskih odreda zadužuju se da budu nosioci organizacije prosvetnog rada u odredu. Njima se naređuje da organizuju predavanja na razne aktuelne teme; poseban akcent se stavlja na izučavanje makedonske istorije i geografije. Razumljivo je da je politički komesar partizanskog odreda za održavanje predavanja i za izučavanje istorije i geografije koristio i pojedine borce iz partizanskog odreda. Međutim, bitno je to što su, ovim uputstvom, politički komesari partizanskih odreda prve ličnosti, zvanično zadužene za razvoj prosvete i uzdizanje boraca u odredu, kao i naroda na terenu.

Tokom 1943. oružane borbe i ustanak su se znatno pojačali, dobili više forme, a jedinice su narasle. Sredinom 1943. godine i Glavni štab se u svojoj organizaciji dopunjava, kako bi odgovorio zadacima date situacije. Tako, pored službi za operativno rukovođenje borbenim operacijama, postepeno se nadopunjavao i onim službama, koje je nametala potreba razvoja revolucije. U sastavu Glavnog štaba organizovani su posebni referati: a) referent za školstvo, b) referent za pitanja religije — verski referent i c) odeljenje za narodnu vlast. U 1943. godini referent za školstvo je bio kompozitor drug Petar Bogdanov-Kočko, a verski referent je bio sveštenik drug Veljo Mančevski.¹⁸ Oba referenta razvila su široku aktivnost u organizovanju i širenju prosvete. U jesen 1943. godine referent za školstvo je uspeo da otvori prve škole sa nastavom na makedonskom narodnom jeziku. To su bile, posle ukidanja škola 1912. godine, prve makedonske škole.¹⁹ Ove su škole organizovane na slobodnoj teritoriji i zapadnom delu Makedonije.²⁰ Udžbenika nije bilo, pa su iskorišćeni raniji udžbenici na srpskom jeziku, ali je učitelj nastavu izvodio na makedonskom narodnom jeziku. Za učitelje su postavljeni nekoliko učitelja iz perioda stare Jugoslavije, no u većem broju škola učitelji su bili gimnazijalci.²¹ Ranije školske zgrade većinom su bile uništene, tako da su stanovnici sela, u kojima su bile otvorene prve osnovne makedonske škole, samoinicijativno pripremili stare školske zgrade ili poneku sobu u većim kućama sela. Ove prve makedonske škole radile su pod veoma teškim uslovima. Zbog borbi koje su se vodile za obezbeđenje slobodne teritorije bile su prisiljene da rad često prekidaju, a deca su se sklanjala, da bi posle izvesnog vremena ponovo produžile rad. Ove su škole radile do decembra 1943. godine. Kada su operativne jedinice sa CK KPM i Glavnim štabom, pod pritiskom

nemačke ofanzive, napustile slobodnu teritoriju u zapadnom delu Makedonije, škole su postepeno prestale da rade.

Verski referent Glavnog štaba NOV i POM, isto tako, vršio je izvesne funkcije u domenu prosvećivanja naroda, pojmljivo preko crkve. Verski referent je, uz saglasnost Glavnog štaba i CK KPM, organizovao sabor pravoslavnih sveštenika. Sabor je održan u oktobru mesecu 1943. godine u selu Izdeglavlje. Sabor je na zasedanju doneo nekoliko značajnih odluka,²² među kojima i odluku da se u crkvama sva administracija vodi na makedonskom jeziku. Na osnovu ove odluke verski referent Glavnog štaba izdao je naredbu svim pravoslavnim crkvama da se administracija vodi na makedonskom jeziku.²³ Ovaj sabor imao je pozitivnog odraza na angažovanje sveštenika u NOR-u i Revoluciji, no i na njihovom angažovanju na planu prosvećivanja širokih narodnih masa.

Ove funkcije rešavanja problema prosvete i školstva, Glavni štab je obavljao sve do prvog zasedanja Antifašističkog saboranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM).²⁴

3.

Tokom borbi 1944. godine stvoreni su bili uslovi za izbor delegata i održavanje Prvog zasedanja ASNOM-a. Prvo zasedanje ASNOM-a je održano 2. avgusta 1944. godine. Ovaj datum je izabran u znak potvrde da su NOR i Revolucija produženje borbe makedonskog naroda za oslobođenje i stvaranje svoje države. Na Prvom zasedanju ASNOM-a doneto je više odluka, kojima se proglašava izgradnja federalne Makedonije, kao ravnopravnog člana demokratske federativne Jugoslavije.²⁵ Od većeg broja ostalih odluka, od posebnog je značaja, na planu obrazovanja, odluka kojom se makedonski jezik proglašava za službeni jezik u Makedoniji.²⁶ Značaj ove odluke je u tome, što je narod u njoj video kidanje svih lanaca stege koje su mu buržoaske vlade i okupatori namećali. Kroz ovu odluku makedonski narod je najočitije sagledao da će mu NOV i Revolucija doneti punu slobodu, a sam čin zasedanja ASNOM-a je ukazivao da se kraj rata približava.

U toku 1944. godine, u poznatom Februarskom pohodu i Prolećnoj ofanzivi²⁷ u dugotrajnim uspešnim borbama, jedinice NOV i POM postigle su velike rezultate: sredinom 1944. Makedonija je predstavljala slobodnu teritoriju, jer je više od tri četvrtine teritorije bilo oslobođeno. U tom periodu okupatori su držali samo veće gradove i rejone Gostivara i Tetova. Već u toku avgusta 1944. situacija je nagoveštavala relativno brzo konačno proterivanje okupatora. Zbog toga je Prezidium ASNOM-a, koji je između dva zasedanja ASNOM-a vršio funkciju zakonodavne i izvršne vlasti, još tokom oružanih borbi svoj sastav kao i sastav NOO od oblasnih do seoskih tako organizovao, da su prilikom konačnog oslobođenja Makedonije odmah bez zadržavanja produžili da funkcionišu. NOO su tokom borbe bili organizovani i dislocirani u blizini gradova. Kada se kako koji grad oslobodio, oni su se premeštali u grad i,

bez zadržavanja, produžili da funkcionišu kao organi nove države — federativne Makedonije²⁸ (danas SR Makedonija). Tako, nekoliko dana po oslobođenju Skopja²⁹ Prezidijum ASNOM-a i Glavni štab NOV i POM i CKSKM premestili su svoje sedišta u Skopje.

U organizacionoj strukturi Prezidijum ASNOM-a organizovao je, pored ostalih, i resor poverenika za prosvetu.³⁰ Poverenici za prosvetu uspostavljeni su i u oblasnim, okolijskim i opštinskim narodnooslobodilačkim odborima.³¹ Dužnost poverenika za prosvetu je bila da proučava probleme prosvete i školstva i predlaže Prezidijumu ASNOM-a osnivanje osnovnih i srednjih škola (gimnazije i stručne škole).

Na svom prvom zasedanju 2. avgusta 1944. godine, ASNOM je u načelu razmotrio probleme prosvete i školstva. U referatu »Narodno-demokratska vlast u Makedoniji« koji je podneo inicijativni odbor za saziv prvog zasedanja ASNOM-a, pored ostalog se ističe: »Problem prosvete je teška zadaća za sebe. Izrada osnovnih udžbenika za naše škole, u kojima će se učiti na makedonskom jeziku, kursevi za nepismene i dr., stavljaju nas pred problem izrade gramatike, rečnika i dr. da bi moglo da se na našem jeziku piše i uči i da naš jezik postane službeni jezik naše administracije...«³² Zatim se predlaže stvaranje posebne komisije za utvrđivanje osnovnih principa književnog makedonskog jezika, kao i izrada — azbuke, gramatike, rečnika i dr. U rešavanju ovih problema u procesu njihove realizacije aktivno se angažovao Prezidijum ASNOM-a. Mnoge probleme je Prezidijum rešio već u toku rata, a neki kao azbuka, prvi bukvar, gramatika, rečnik i dr. rešavani su postepeno, ali, moramo podvući, veoma brzo.³³

Prezidijum ASNOM-a, u periodu između prvog (2. 08.) i drugog zasedanja ASNOM-a (28. 12. 1944), održao je 15 sednica (raspoložemo sa 14 zapisnika), a na sedam sednica diskutirano je o problemima prosvete i školstva. Prvi sastanak je održan 6. avgusta, a petnaesti je održan 15. decembra 1944. godine.

Da bi mogao da vrši državne funkcije, Prezidijum ASNOM-a organizovao se tako da je iz svog sastava odredio poverenike za sve, u toj situaciji, neophodne resore i odgovarajuće službe za svaki resor. Jednovremeno Prezidijum ASNOM-a je preduzeo niz raznih mera da organizaciono osposobi i sve organe narodne vlasti, od oblasnih do NOO sela. U tom cilju Prezidijum je, na sednicama od avgusta do sredine decembra 1944, doneo više odluka i razna uputstva i paralelno organizovao i posebne grupe koje će na terenu neposredno raditi na organizaciji odbora, radi efikasnog izvršavanja funkcija organa nove državne vlasti. Organizovao je i razne vrste inspekcije, pa u tom kontekstu bili su određeni i inspektori za školstvo.³⁴

Pristupajući rešavanju problema prosvete i školstva Prezidijum je, od avgusta pa do sredine decembra 1944, rešio osnovne probleme organizacije prosvete.

Prvi problem koji je Prezidijum ASNOM-a u oblasti prosvete rešavao bila je izgradnja makedonskog književnog jezika. Za rešavanje ovog problema trebalo je, pre svega, pripremiti azbuku za

savremeni makedonski jezik. U ovu svrhu, saglasno predlogu u već pomenutom referatu podnetom na Prvom zasjedanju ASNOM-a, stvorena je posebna komisija sa zadatkom da izradi azbuku i prvi bukvar. Komisija je 7. decembra 1944. podnela Prezidijumu ASNOM-a rezoluciju za »Makedonsku azbuku«. U diskusiji je prihvaćena rezolucija, ali je odlučeno da se ne objavljuje, sa ciljem da se otvori široka diskusija u javnosti. Karakteristično je da su se u diskusiji o azbuci, članovi Prezidijuma zauzeli da se, posle javne diskusije, konsultiraju i dva sovjetska naučnika: Deržavin (istoričar) i Bernštajn (slavista), koji su još od 1934. godine proučavali makedonski jezik.³⁵

Pošto je Prezidijum hteo da se što temeljnije obrade azbuka i prvi bukvar, to je poverenik za prosvetu 30. septembra 1944. utvrdio privremenu azbuku,³⁶ kako bi nastava u nastavnoj 1944/45. godini u svim školama u odnosu na upotrebu azbuke bila ujednačena.

Sledeće probleme koje je Prezidijum rešavao pre početka nastavne godine bili su izrada nastavnog plana za osnovne i srednje škole a, jednovremeno sa ovim, trajanje školovanja u osnovnim i srednjim školama.

Sednica Prezidijuma ASNOM-a, održana u vremenu od 2. do 5. septembra 1944. godine, po svojim odlukama o razvoju prosvete i školstva veoma je značajna. Na ovoj sednici se razmatraju i usvajaju nastavni planovi i programi, no rešavaju se i drugi problemi osnovnih i srednjih škola. O pitanju trajanja nastave razvila se dosta široka diskusija, naročito o predlogu poverenika za prosvetu, profesora Epaminonde Pop Andonova, koji je predlagao da nastava traje u osnovnim školama 7 godina, a u srednjim 3 godine. Nakon duže analize, članovi Prezidijuma su se saglasili da nastava traje u osnovnim školama 7 godina, a u srednjim školama 5 godina.³⁷

Na ovoj sednici Prezidijum je diskutirao i o organizaciji analfabetskih tečajeva; pokrenuto je i pitanje problema otvaranja univerziteta, pa je poverenstvo za prosvetu zaduženo da prouči ovaj problem.³⁸

Na istoj sednici Prezidijuma ASNOM-a, održanoj od 2—5. septembra 1944, razmatran je i problem izučavanja stranih jezika u školama. Posle diskusije utvrđeno je da se u osnovnim školama od petog razreda izučava ruski jezik, a od prvog razreda gimnazije da se izučava jedan evropski jezik. U onoj situaciji, kada su se vršile sve pripreme za otvaranje osnovnih i srednjih škola, nije bilo moguće da se usvoji izučavanje klasičnih jezika (latinski i starogrčki) iako su predlagači — poverenik i referent za prosvetu bili gimnazijski profesori,³⁹ koji su, kao i većina članova Prezidijuma, imali u vidu značaj proučavanja klasičnih jezika. U tom momentu problem je bio nedostatak nastavnika za klasične jezike. Prezidijum je na pomenutoj sednici diskutovao i o predmetu veronauke. Nakon diskusije utvrđeno je da se veronauka izučava fakultativno, s tim da ostane u sklopu osnovne nastave.⁴⁰ Ovim, u periodu kada su se postavljali temelji nove države, verska osećanja ljudi nisu bila povređena, ali time što je ostala u sastavu osnov-

ne nastave, nastava veronauke je bila pod izvesnom kontrolom.

Da bi osnovne škole mogle da otpočnu rad a nešto kasnije sa oslobođenjem gradova i srednje škole, Prezidijum, poverenik i referent za prosvetu morali su se pozabaviti prikupljanjem nastavnog kadra (učitelja i profesora). Ovo je bio posebno težak problem. Makedonija je posle prvog balkanskog rata, njenom podelom među balkanske države i ukidanjem makedonskih škola, bila potpuno osiromašena. Tako na pr. u Vardarskom delu Makedonije (današnja SRM) u 1912. godini bilo je oko 2.000 učitelja a pri njenom oslobođenju zateklo se 312 učitelja i oko 150 ljudi sa fakultetom. Pri tome niko nije poznao književni makedonski jezik, jer nije bio izgrađen, pa se svako služio dijalektom svog kraja, sa tendencijom približavanja prilepsko-veleškom dijalektu, koji je uzet kao osnova za izgradnju književnog jezika. Od profesora istorije ni jedan nije imao mogućnosti da proučava istoriju makedonskog naroda. Poznavanje je bilo samo toliko koliko je ko mogao individualno da se upozna.⁴¹ Razmatrajući problem kadrova, Prezidijum je doneo odluku da se prikupi kadar a oni koji su u armiji da se oslobode. Međutim, i to je bilo nedovoljno, pa je Prezidijum odlučio da se kao nastavni kadar »angažiraju mlade snage iz poslednjih razreda srednjih škola«.⁴² Kadar je postepeno sa otvaranjem pojedinih škola oslobađan od služenja u jedinicama NOV i POJ u Makedoniji. Za nastavni kadar izdate su i posebne legitimacije kako bi teritorijalni organi, koji su vršili permanentno mobilizaciju, znali da su mobilisani kao nastavni kadar.⁴³

Jednovremeno sa ovim Prezidijum, poverenik i referent za prosvetu preduzeli su niz mera za osposobljavanje zgrada u kojima su počele da rade škole. Jednovremeno su ukazivali na potrebu da vojne jedinice u toku borbe nastoje da se školske zgrade očuvaju, kako bi nastava po oslobođenju gradova mogla u što kraćem roku da počne.⁴⁴

Kako je sredinom leta oko 75 odsto teritorije sadašnje SRM bilo oslobođeno, poverenik i referent za prosvetu, saglasno odlukama Prezidijuma ASNOM-a, uspeali su da tokom septembra 1944. organizuju rad osnovnih škola na slobodnoj teritoriji.⁴⁵ Jednovremeno sa stvaranjem osnovnih škola, po pojediniim naseljima organizovani su bili i analfabetski kursevi za odrasle. Karakteristično je da su ove kurseve posećivala deca od 12 godina do odraslih, uzrasta oko 45 godina.⁴⁶ Međutim, kako su pojedini gradovi bili oslobođeni, ubrzano su otvarane škole i u tim gradovima.

Prezidijum je 3. novembra 1944. godine, deset dana pre oslobođenja Skopja ili 16 dana pre oslobođenja celokupne teritorije sadašnje SR Makedonije, doneo rešenje o otvaranju gimnazija u Skoplju, Bitoli, Štipu, Kumanovu, Prilepu, Strumici, Tetovu, Velesu (sada Titov Veles) i Ohridu.⁴⁷

Teritorija sadašnje SRM je bila oslobođena 19. novembra 1944. godine. Tada je bio oslobođen i poslednji grad — Tetovo, koji su nemačke i balističke jedinice do tada držale i branile. Otvaranje osnovnih i srednjih škola je išlo relativno brzo i do sredine decembra radile su i gimnazije u gradovima za koje je

Prezidijum ASNOM-a 3. novembra doneo odluku. Do sredine decembra 1944. počele su da rade i učiteljska, muzička i umetnička škola u Skopju, o čijem otvaranju je Prezidijum 1. decembra doneo odluku.⁴⁸ Treba ovom prilikom istaći da je Prezidijum predviđao otvaranje učiteljske škole i u Ohridu,⁴⁹ trgovačke akademije i srednje tehničke škole u Skopju, kao i privredne škole u Ohridu. Ove škole su počele rad nešto kasnije. Po oslobođenju Makedonije u Bitoli je počela da radi železnička škola, za stvaranje kadrova za saobraćaj na železnici. Međutim, narodni i radnički univerziteti, za koje je Prezidijum ASNOM-a isto tako doneo rešenja, postepeno su otvarani posle završetka drugog svetskog rata, tj. po oslobođenju Jugoslavije, u raznim gradovima.

Osnovne i srednje stručne škole i gimnazije mogle su relativno brzo da počnu rad. To se može objasniti činjenicom što je već sredinom 1944. postojalo više od 500 NOO. Narodnooslobodilački odbori za srezove, zajedno sa po jednom komandom mesta, bili su razmešteni u neposrednoj blizini naselja za koja su bili i organizirani. Svi NOO već tokom leta su vršili pripreme za otvaranje predviđenih škola i, kako su koji grad ili naselje bili oslobođeni, obavljale su se poslednje, neposredne pripreme za početak rada pojedinih škola. Ovde ne treba posebno da objašnjavamo da su počeci svih škola bili veoma teški, jer su radile u izvanredno skromnim uslovima, ali želja za razvoj prosvete i obrazovanja bila je glavni podstrek snažnoj akciji za otvaranje raznih škola.

4.

Izneli smo u najkraćim crtama kakve su mere preduzimane radi podizanja nivoa obrazovanja i organizacije školstva. U početku, do prvog zasedanja ASNOM-a (2. avgust 1944.) Glavni štab NOV i POM, kao nosilac tih mera, preduzimao ih je u dogovoru i saglasnosti sa Pokrajinskim komitetom odnosno CK KPM. To usaglašavanje svih mera koje je Glavni štab preduzimao, olakšano je bilo time što su Pokrajinski komitet (od 1943. g. CK KPM) i Glavni štab uvek bili zajedno pa je na taj način bilo obezbeđeno da sve mere, koje je Glavni štab tokom NOR-a i Revolucije preduzimao, budu u skladu sa politikom KPJ. Posle Prvog zasedanja ASNOM-a, ovu funkciju preuzima ASNOM odnosno, između dva zasedanja ASNOM-a, njegov Prezidijum koji je isto tako svoju aktivnost usklađivao sa politikom KPJ.

Permanentna angažovanost najviših tela NOR-a i Revolucije u Makedoniji ukazuje na značaj obrazovanja i školstva, koji je proizlazio iz specifične situacije makedonskog naroda u periodu NOR-a. Na podizanje nivoa obrazovanja uticale su i sve mere preduzete na planu razvoja kulture, o čemu su akademije nauka i umetnosti SFRJ odnosno njihov Savet organizovale u 1981. godini poseban naučni skup u Ohridu.

Pored iznesenog, na uzdizanje obrazovanja uticali su i kursevi i škole koje su organizovali CK KPM i Glavni štab NOV i POM.

Kursevi koje je organizovao CK KPM imali su za cilj da se kadar uzdigne na viši nivo političke naobrazbe, kako bi politički kadrovi lakše i efikasnije obavljali svoje funkcije tokom NOR-a u jedinicama ili u pozadini.

Za usavršavanje znanja iz oblasti vojničke veštine vojnih kadrova, Glavni štab je organizirao različite kurseve, kao na pr. kurs za miniranje, kurs za obuku na minobacačima, zatim škole za rukovodeći vojni kadar kao što su bili artiljerijska i intendantaska škola i škola za vojne starešine operativnog karaktera. Međutim, problem uzdizanja političke i vojničke naobrazbe ostavljamo da se obradi posebno, odvojeno od sadašnje teme naučnog skupa, tim pre što su se politička i vojnička naobrazba razvijale u više pravaca i sa posebnom metodologijom. Za članove partije, pored rada na kursevima, svaki partijski sastanak osnovne organizacije predstavljao je svojevrsnu školu. Za vojničku naobrazbu, pored stečenog znanja na kursevima, vršena je vojnička obuka opšteg karaktera, ali jednovremeno i proučavanje načina izvršenja dobivenih zadataka, sa analizom izvršenja zadataka od pojedinaca i jedinica kao celine. Iako su dobijena znanja iz oblasti političkih ili vojnih naučnih disciplina bila nedovoljna, ipak su i ovi kursevi i škole, kao i druge forme rada na stručnom obrazovanju, uticale na razvoj i podizanje opšteg nivoa obrazovanja.

Izneti odnos prema obrazovanju i razvoju škola, ne samo najviših političkih i vojnih tela ustanka, već i entuzijazam sa kojim su ove zadatke prihvatili NOO i narod kao celina, predstavlja elemenat istinske revolucije, koja se razvijala uporedo sa permanentnim borbama tokom NOR-a. Ovo, kao i aktivnost u drugim oblastima, ukazuje da je revolucija bila pronikla u svet širokih narodnih masa i da je to obezbedilo puno jedinstvo makedonskog naroda, zatim jedinstvo sa narodnostima, kao i puno jedinstvo sa svim narodima i narodnostima Jugoslavije.

Duboko zahvatanje problema prosvete i školstva i problema kulture, pa i nekih problema nauke, govore o činjenici da se borbom protiv okupatora i njihovih domaćih saradnika odnosno sa narodnooslobodilačkim ratom razvijala i opštenarodna revolucija, čiji cilj je bio promena društveno-političkog sistema i stvaranje ravnopravne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije.

KPJ, kao organizator NOR-a i revolucije bila je osnovni kreator celokupne strategije da se narodi i narodnosti oslobode od eksploatacije svoga truda, a makedonski narod da raskine lance ropstva i da se zajedno sa narodima i narodnostima nacionalno i socijalno oslobodi, da gradi nove odnose. KPJ, posebno generalni sekretar Josip Broz Tito, da bi uspešno izveli revoluciju i po proterivanju okupatora gradili nov, socijalistički poredak, u izgradnji strategije revolucije posebno su istakli potrebu da se tokom NOR-a i revolucije, razvijaju prosveta, školstvo, kultura i postavljaju osnove i za naučni rad. Ovakva strategijska koncepcija, u uslovima oštre klasne borbe u kojima su se razvijali NOR i Revolucija, bila je garancija da se nivo obrazovanja i kulture radničke klase Jugoslavije podignu da bi se ona osposobila da odgovori za-

dacima, koji su se pred nju postavili u izgradnji socijalističkog društveno-političkog sistema.

ZABELEŠKE

¹ Kliment Ohridski živeo i dejtvoovao u X veku (oko 840—916.). Odnos prema ovom prosvetnom i kulturnom radniku može se videti u tome što je poverenstvo za prosvetu naredilo da se povodom dana Klimenta Ohridskog, 7. XII 1944. u svim školama održe besede o Klimentu, a 8. XII, posebno »utro« sa govorom o životu i delu Klimenta. Zbornik dokumenata — ASNOM, Skopje, 1964, 3, 658—659.

² Za vreme vladavine Otomanske imperije (14—20 vek) nastupa izvestan prekid u sistemu školovanja i izgradnje kadrova, zadržava se samo u nekim manastirima, na pr. u Lesnovskom manastiru (opština Probištip) i dr.

³ U 19. veku počinje stvaranje makedonskih škola, na pr. 1857. gimnazija u Velesu (sada Titov Veles), 1869. pedagoška akademija u Štipu, u kojoj su obrazovanje sticali učitelji i sveštenici i dr. Istorija na makedonskiot narod (u sledećem tekstu: »Istorija«), Skopje 1969, kn. II, s. 69 (šire 57—75).

⁴ Pre podele Makedonije u balkanskim ratovima, na teritoriji današnje SRM u školama je bilo oko 2.000 učitelja. Istorija kn. II, s. 346—347.

⁵ Sultanskim dekretom (ferman od 28. 02. 1870. g.). Prvi je egzarah izabran 16. 02. 1872. godine. — Istorija, kn. II, s. 64, 66.

⁶ Istorija, kn. II, s. 69.

⁷ PK CK PKJ za Makedoniju izdavao je: »Bilten« (1940), »Iskra« (1941), »Naša reč« (1939—1940).

⁸ U periodu između dva svetska rata u vardarskom delu Makedonije na makedonskom jeziku objavili su svoje drame: A. Panov, V. Iljoski, Krle. Među proleterskim pesnicima posebno mesto zauzima Kosta Racin sa »Beli mugri« i drugo, kao i sa studijom o bogumilima i dr.

⁹ Pri oslobođenju Makedonije bilo je oko 75% nepismenih, a u SRM zateklo se u decembru 1944. g. 312 učitelja i oko 150 sa fakultetskom naobrazbom.

¹⁰ O problemima nauke i kulture u NOR-u Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ organizovao je u 1981. godini, poseban naučni skup. Materijali sa tog skupa su u štampi.

¹¹ Prvi balkanski rat je 1912/13, a drugi balkanski rat 1913. g.

¹² Prema Makedoncima koji su govorili makedonski preduzimane su razne sankcije. Tako na teritoriji Makedonije u sastavu Srbije odnosno SHS (Jugoslavija) fizički su kažnjavani, a u sastavu Grčke prisiljavani su da popiju veću količinu ricinusa. U sastavu Bugarske ili u vreme okupacije (1915—1918, 1941—1944) oni koji su govorili makedonski bili su proganjani. Za vreme NOR-a, u mnogim selima na mitinzima, seljaci su plakali od radosti što slušaju govore, teatarske predstave, pesme na makedonskom jeziku.

¹³ Ugovor između Srbije i Bugarske za rat protivu Turske imao je i jedan aneks, kojim su se predviđale dve varijante za sudbinu Makedonije: po jednoj Makedonija je trebalo da se organizuje kao autonomna oblast, a po drugoj da se подели. Kada je Turska potpisnuta, nastupio je spor oko podele i to je dovelo do drugog balkanskog rata. Pitanje autonomije nije pokretano. Istorija, tom II, s. 357.

¹⁴ Balkanske države su makedonskom narodu oduzele sva prirodna politička prava; počinje ekonomska eksploatacija kao deo politike za denacionalizaciju, pored sistema školovanja isključivo na jezicima balkanskih država.

¹⁵ Balkanske države otvorile su škole (osnovne i srednje) sa nastavnim jezikom: u Pirinskom delu Makedonije — bugarski, u Egejskom delu — grčki i u Vardarskom delu — srpski. Grčka vlada je 1925. objavila uredbu za uređivanje problema nastave na jezicima narodnosti. Iste godine za Makedonce izradila je i »Abecedar« (bukvar) u kome je za osnovu uzet bitoljsko-lerinski govor (»Elefteria vima«, 19. 10. 1925). Do otvaranja škola nije došlo zbog političke intervencije vlada Bugarske i SHS.

¹⁶ Opširnije: Mihailo Apostolski, tribina Trećeg programa Radio Beograda, str. 127—149, godina

¹⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom VII, kn. 1, dok. 27, s. 94.

¹⁸ Glavni štab je do održavanja Prvog zasedanja ASNOM-a, do sredine 1944. godine, imao sledeći sastav: Komandant, politički komesar, zamenik političkog komesara, zatim po jedno lice zaduženo za operativnu i obaveštajnu službu, za finansije i snabdevanje, za sanitet. U 1943. godini stvoreni su referati za narodnu vlast, za školstvo i za verska pitanja. Krajem 1943. godine postavljen je i zamenik komandanta, a u julu 1944. određen je i načelnik štaba. Pored ovoga za potrebe CK KPM i Glavnog štaba postojalo je odeljenje za agitaciju i propagandu (Agitprop).

¹⁹ Боро Китановски, Првите македонски училишта во НОБ. — Скопје: Наша книга; 1973. — 135 стр. — (Библиотека „Нашето револуционарно минато“. Едиција: Мемоари, записи, хроники.

²⁰ Karta rasporeda škola: NOB na Makedonija, Skopje, 1962...

²¹ Боро Китановски, цитирано дело.

²² Sabor sveštenika je održan 4. oktobra 1943. godine i doneo je sledeće osnovne odluke:

a) Pravoslavno sveštenstvo stavlja se na raspolaganje Glavnom štabu NOV i POM.

b) Za vreme bogoslužjenja da se ne spominju imena vladara i episkopa — pošto su okupatorski.

c) U crkvama administracija da se vodi na makedonskom jeziku.

²³ Зборник на документи „АСНОМ“ 1944—1964, Скопје, 1964 (у даљем тексту — АСНОМ), с. 83, 84.

²⁴ Prvo zasedanje ASNOM-a održano je 2. 08. 1944. u manastiru Prohor Pčinjski. Opširnije u zborniku dokumenata »ASNOM« 1944—1964.

²⁵ ASNOM, s. 235—238, kao i druge odluke, s. 239—240, 241, 245, 246, 247, 248—249, 250 i dr.

²⁶ ASNOM, s. 241. Opširnije o ovome: Mihailo Apostolski »NOV za afirmaciju makedonskog jezika«, Beograd 1970 (Spomenica u čast novoizabranih članova Srpske akademije nauka i umetnosti, Knj. 44, s. 99—114).

²⁷ Opširnije: Mihailo Apostolski, izbor, NIK, Naša knjiga, Skopje, 1975, kn. 2. Februarski pohod, s. 305, i kn. 3. Proletnata ofanziva vo Makedonija i vo Pomoravieto, s. 283.

²⁸ Mihailo Apostolski, izbor, kn. 3, Završnite operaciji za osloboduvanje na Makedonija, na s. 301—302. ASNOM, s. 327—330, 331—332, 333 i dr.

²⁹ Skopje je oslobođeno 13. novembra 1944. godine.

³⁰ ASNOM, s. 327—328, s. 331, s. 345.

³¹ ASNOM, s. 332, 333—334.

³² ASNOM, s. 231.

³³ ASNOM, s. 512—514. Definitivna azbuka savremenog makedonskog jezika je doneta 5. maja 1945. rešenjem Narodne vlade Federalne Makedonije. (Opširnije: Nikola Minčev, Makedonskata azbuka i pravopis — značajan datum vo kulturnata istorija na našiot narod. Literaturen zbor, god. XII, br. 4, s. 2, Skopje, 1965. Rečnik u tri toma objavljen je 1961. g.

³⁴ ASNOM, s. 327—329, 333—334, 654.

³⁵ ASNOM, s. 513. Bernštajn je danas član Makedonske akademije nauka i umetnosti.

³⁶ ASNOM, s. 641—642.

³⁷ ASNOM, s. 353, s. 362.

³⁸ ASNOM, s. 353. Uz pomoć univerziteta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, u Skopju Univerzitet je otvoren u 1946., u početku kao Filozofski fakultet.

³⁹ Poverenik za prosvetu je bio prof. Epaminonda Pop Andonov, referent za prosvetu Dimče Mire Štojanov.

⁴⁰ ASNOM, s. 353. Paralelno sa ovim izrađen je i privremeni plan za nastavu u osnovnim školama. Za sve razrede određeni su predmeti koji se obavezno izučavaju, svuda »Veroučenje« je određeno kao neobavezan predmet. ASNOM, s. 645—647.

⁴¹ U periodu između dva svetska rata KPJ je nastojala da se proučava istorija naroda Jugoslavije, pa su članovi KPJ i progresivna inteligencija, naročito studentska omladina, pod uticajem KPJ, proučavali istoriju makedonskog naroda. Na ovom planu posebno je pridoneo Angel Dinev, koji je u Sofiji objavio nekoliko radova o istoriji makedonskog naroda, zatim korišćeni su i memoari istaknutih boraca Ilindenskog ustanka, isto tako objavljeni u Sofiji, a dobijani raznim ilegalnim kanalima.

⁴² ASNOM, s. 353. O rešavanju problema kadrova se govori i na s. 656.

⁴³ ASNOM, s. 649, 650.

⁴⁴ ASNOM, s. 652.

⁴⁵ ASNOM, s. 643, 654.

⁴⁶ ASNOM, s. 641.

⁴⁷ ASNOM, s. 468.

⁴⁸ ASNOM, s. 495, 513, 519, 522, 525.

⁴⁹ ASNOM, s. 475, 495.

MIHAILO APOSTOLSKI

THE ORGANISATIONAL STRUCTURE OF THE SYSTEM OF SCHOOLS AND EDUCATION DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR AND REVOLUTION IN MACEDONIA

The traditions in the advancement of schooling and education from the 19th century, the struggle against the Patriarchy for slavish literacy in schools and churches, indicated the need of the leaders of the National Liberation War and revolution to engage themselves especially with the problems of education and the development of the school system in uprising conditions, depending on the level of development of the National Liberation War and revolution. This was underlined even more by the circumstances the Macedonia people found themselves in following the Balkan and the First World War, a period in which there were not only no schools with instruction in Macedonian, but the use of Macedonian was strictly forbidden in all three parts of Macedonia.

In the first Balkan War, with the expulsion of the Turkish army and authority, the governments of the Balkan nations, abolished all church and schools parishes and all schools in order to organise immediately Serbian, Bulgarian and Greek schools. This was one of the darkest marks of new servitude under the authority of three Balkan states.

Bearing in mind these conditions of the Macedonian people from 1912 to 1941, and also the conditions of occupation 1941—1945, the Province Committee of the Communist Party of Yugoslavia for Mace-

donia and the Main Headquarters for Macedonia, as soon as the conditions of the uprising permitted, began to solve this very important problem, which was greatly reflected in the mobilisation of the broad popular masses during the National Liberation War and revolution.

During 1942, the Main Headquarters for Macedonia issued instructions stated that the partisan detachments were the exponents of education in the detachment and among the people. The political commissioners of the detachments were responsible to organise education activity in the form of lectures on various subjects, while special emphasis was to be placed on the study of Macedonian history and geography.

During 1943, the Main Headquarters for Macedonia, in developing its bodies for the demands of operative leadership of the armed struggle and the organisation and operation of bodies of the people's government (temporarily until the establishing of the Antifascist Council of National Liberation of Macedonia), also had an advisor for education and an advisor for religious matters.

On behalf of the Main Headquarters, in the autumn of 1943, the advisor for education organised the first schools with instruction in Macedonian on the liberated territory of western Macedonia, offering at the same time solutions to problems connected with the functioning of the schools such as: teaching personnel, curricula, textbooks, buildings and others.

The advisor for religious matters of the Main Headquarters also had certain functions in the field of education. Following the organisation of the »Synod of Orthodox Clerics« in October 1943, in Izdeglavlje, upon a discussion of a number of problems connected with the inclusion of clerics into the National Liberation War and revolution, was issued a proclamation which required church administration to be conducted in Macedonian.

In 1944 at the First Session of the Antifascist Council of National Liberation of Macedonia, a decision was passed which proclaimed Macedonian as the official language in Macedonia. Following that, the Presidium of the Antifascist Council appointed a commissioner for education. The duties of this commissioner were to analyse the problems of education and schooling and to suggest to the Presidium the organisation of elementary schools, and a large number of grammar schools and various vocational schools. At the same time he was to offer the Presidium suggestions of solutions to all problems connected with the opening and functioning of schools.

Up to the liberation of Macedonia (November 1944) the Presidium passed the following decisions: that elementary school instruction was to last 7 years, and 4 years in vocational schools and grammar schools. Up to the liberation of Macedonia, in almost all the villages (about 80%), elementary schools had begun work, and the decisions were passed on the opening of elementary and secondary schools and grammar schools in towns as soon as they were liberated.

In this period the Presidium passed decisions on the opening of grammar schools and several vocational schools and the towns in which they were to be opened.

Along with this, the Presidium of the Antifascist Council of National Liberation of Macedonia, by way of its commissioner, provided for the organisation of special courses to teach the adult population to read and write.